

**КНЯЗЬ РОМАН САНГУШКО (1537-1571 рр.) — ЖИТОМИРСЬКИЙ
СТАРОСТА**

***Анотація.** В статті розкрито діяльність одного з найбільш помітних в історичному процесі представників княжого роду Сангушків — Сангушка Романа Федоровича та розкрито діяльність князів Сангушків на урядових посадах міста Житомира у середині XVI ст.*

***Ключові слова:** Сангушко Роман, Житомир, Тимко Падура, Річ Посполита, княжий рід.*

Вступ. Цікавою сторінкою середньовічної та ранньомодерної історії України є життєвий шлях та суспільно-політичні ролі княжих родин України. Вони вважалися елітою тогочасного українського соціуму, на них покладалися великі надії у справі збереження національної ідентичності української/руської народності. Безперечно, багато представників українських княжих родин відігравали помітну роль в політичному, військовому, господарському житті Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, до складу яких входили на той час українські землі.

Вітчизняні та зарубіжні історики приділяли увагу вивченню їх родового походження, становленню маєтних володінь, участі в політичному житті згаданих держаних утворень. Історики звертались до історії таких родин як Острозькі, Чарториські, Вишневецькі, Корецькі та інших. Усе ж їх історичні долі вивчені нерівномірно. Найбільше уваги приділяли роду Острозьких, очевидно через ту помітну роль, яку представники родини (Костянтин Іванович та його син Василь-Костянтин) відіграли у військовому та культурно-освітньому житті ВКЛ, Волині, Київщини. Менш вивченими є родини інших княжих сімейств, хоча саме їх діяльність обумовлювала своєрідність суспільно-політичного життя українських земель у складі Речі Посполитої та Великого Князівства Литовського.

Мета дослідження. З-поміж когорти цих княжих родів, цікавою, на наш погляд, виглядає діяльність представників княжого роду Сангушків і зокрема найбільш помітного його представника Романа Федоровича. Завданням цієї статті є висвітлити діяльність князів Сангушків на урядових посадах міста Житомира у середині XVI ст.

Виклад основного матеріалу. Найбільш колоритною постаттю роду князів Сангушків був Роман Федорович, якого сучасники називали «улюбленцем короля Зигмунта Августа». Однак постать цього талановитого

військовика іще не стала популярною та відомою в українській історіографії. Очевидно причиною цього було те, що свою військову славу він здобув у першу чергу на театрі військових дій проти Московської держави. На цьому фоні губилися його звитяжні виправи на захист українських земель від нападів Кримських татар, котрі у XVI ст. здійснювалися за намовлянням московських самодержців. Автор цієї статті уже звертався до постаті Романа Сангушка [1; 2]. Однак ті публікації лише започатковують вивчення життєвого шляху князя.

Важливим джерелом для вивчення біографії є семитомне видання князівського архіву Сангушків у Славуті [3 – 9]. Готувати його до друку почав у 1860 р Леон Романовський (1800 – 1880 рр), який тоді був юридичним консультантом князів Сангушків. Родовий архів початково зберігався у м. Заславі, а у 1867 р був перевезений до Славуті, місто стало головним осередком ординації, або за російською юридичною термінологією «заказної спадкової маєтності».

Ініціатором опублікування архіву був тодішній його власник князь Роман Даміан Сангушко. Власником архіву було й профінансовано це видання, яке не могло мати комерційного успіху, оскільки у ньому публікувалися джерельні, а не белетристичні матеріали.

Керівником видавничого колективу з підготовки видання спочатку був відомий дослідник історії Волині Зигмунт Люба-Радзимінський, він же виробив структуру майбутніх томів. Однак основну роботу з опрацювання актів та безпосередньої їх підготовки до публікації провів реставратор Славутського архіву Броніслав Горчак. Змістовно архів Сангушків містив кілька структурних частин: 1) частину архіву князів Острозьких; 2) Заславський архів, який перейшов до Сангушків разом із частиною Заславщини, переданою останнім острозьким ординатом князем Янушем-Олександром Сангушком; 3) найдавніша частина Тарновського архіву (польське місто Тарнов належало до володінь князя Костянтина Острозького); 4) документи двох ліній князів Сангушків, які вже згасли: Несухойжсько-Локацької, Коширської та третьої лінії — Ковельської, яка іще існувала у XIX ст. Матеріали охоплювали період від XIII до кінця XIX ст. і становили цінний історичний матеріал. За виключенням Тарновських документів, інші написані руською мовою півуставом або скорописом, деякі латинським алфавітом по руськи [3, s. VI].

Документи архіву проливають світло на русько-польські стосунки XIII-XVI ст. Переважна більшість їх висвітлює події навколо Луцька, Острога, Заславля, Житомира та інших відомих волинських місцевостей, які найдовше зберігали у себе риси руської релігійної та мовної окремішності й литовсько-руського феодального устрою [3, s. II]. Видані томи містять акти різного характеру — надання маєтків, підтвердження володінь, привілеї приватним особам та кляшторам і монастирям, королівські та судові вироки, купчі, дарування, застави, поділи маєтностей тощо.

У останніх двох томах опубліковані документи, які відносяться до Несухойської галузі роду Сангушків, представником якої був Роман Федорович (1537-1671). Ці два томи були хронологічним продовженням IV тому і генеалогічно обіймають потомків князя Федора Андрійовича, Маршалка землі Волинської та Володимирського староства. У цих двох томах дотримано генеалогічного порядку, кожній особі присвячений окремий розділ. У шостому томі містяться документи, які стосуються Федора за Загоровським (за 1549-1577 рр.), Андрія (за 1558 р.), Дмитра (за 1548-1558 рр.), Ярослава (за 1558-1556 рр.) [8]. Сьомий том містить документи, які висвітлюють життя та діяльність князя Романа Федоровича [9], це іще раз підтверджує, що він був найбільш помітним представником цього княжого роду. Видання Славутського архіву князів Сангушків є цінним зібранням джерел з історії України та Волині XIII-XVI ст. На жаль, вони до сьогодні не повністю використані волинськими краєзнавцями для вивчення багатьох важливих проблем нашого вітчизняного минулого.

На основі названих джерел коротко, наскільки це дозволить обсяг краєзнавчо-конференційної публікації висвітлити віхи життя родини, пов'язані із Житомиром.

Представники роду Сангушків обіймали високі адміністративні уряди в українських землях, стають відомими у XV ст. Зокрема Василь Сангушко упродовж 1443-1445 рр. був Вінницьким та Брацлавським намісником. Андрій Сангушко, його племінник, обіймав таку ж посаду на початку XVI ст. За віддану державну службу Сангушки отримали значні маєтності. Переважна їх більшість була в межах Волині. Матеріальні статки у поєднанні з іншими здібностями відкривали для Сангушків можливість управлінської кар'єри. Батько Романа Федір Андрійович займав із 1522 р. високу посаду маршалка Волинської землі, а у 1544-1547 рр. був Вінницьким та Брацлавським староствою.

Відомим у нашій історії був старший із синів — Дмитро Федорович. Після смерті батька він успадкував Брацлавське, Вінницьке та Житомирське староства, а з 1552 р. переведений на урядування Черкаським та Канівським староством. Перш за все цей князь відомий своїм одруженням, за підтримкою князя Костянтина Острозького, із тринадцятилітньою княжною Гальшкою (Ельжбетю) Острозькою, дочкою покійного Іллі Острозького. Такий його поступок викликав обурення і спротив її матері Беати Костелецької та інших претендентів на руку Гальшки. 20 січня 1554 р. король підписав універсал, за яким Дмитро Сангушко приговорювався до смертної кари. Князь намагався врятуватися втечею, але був спійманий у Чехії і страчений.

Роман був сином Федора Андрійовича Сангушка та Ганни Дошпотовної. Виховання отримав при королівському дворі, був дворянином короля Зигмунта II Августа. Військову кар'єру розпочав досить рано, вже у 1555 р. зі своїм загоном воював проти Московської держави. За військові

заслуги у 1557 р отримав Житомирське староство [8, s. 20]. Після того йому досить часто доводилося воювати із татарами, а після 1564 р прославив себе у московсько-литовських війнах. За мужність на полях боїв у 1566 р був призначений Брацлавським воєводою, а у березні наступного року отримав булаву польного гетьмана Литовського, спочатку тимчасово, а у 1569 р. — постійно. Блискучий полководець часів Лівонської війни, він декілька разів громив московські війська, захопивши у полон немало воєвод. У 1569 р князь Роман продовжив переможну серію битв, розбивши поблизу Умані значні татарські сили. Брацлавським воєводою та польним гетьманом Литовським Роман Федорович залишався до 1571 р.

Польські автори неодноразово зазначають, що на ворогів ім'я Романа Федоровича наганяло страх. Історик XIX ст. Антоні Прохаска наводить такий курйозний випадок, який стався під час нападу московських військ на Вітебськ: місцевий воєвода Пац, не маючи потрібних сил для налагодження захисту фортеці, розпустив чутки, що на допомогу обложеною литовцям поспішає військовий загін Романа Сангушка. Цього виявилось достатнім, щоб неприятель відступив від Вітебська [10, s. 978-979].

Цей сюжет А. Прохаска запозичив із «Хроніки...» автора XVI ст. Мацея Стрийковського. У другому томі його праць, який був виданий у 1846 р, поміщено опус «O królach polskich i wywodzie sławnego narodu Sarmackiego» [11, s. 514-528]. По суті це віршований виклад польської історії, наповнений похвалами на адресу польських королів, особливо ягеллонської династії, мудрості яких приписані усі заслуги, досягнення зовнішньої політики. Окрім королів, М. Стрийковський згадав добрим словом і воєначальників, котрі своїм таланом, мечем і кров'ю здобували ці перемоги. З-поміж них прославлений і князь Роман Сангушко:

*«Князь Роман також Москву громив частенько
Щербатова зловив, Товкмакова розгонив.
Король же військо до Радошковиць відводив, але далєбі,
Ходкевич під Улою старавсь тоді даремно,
Хтось заважав їм, про те відомо Богу в небі.
Князь Роман пізніше хитро взяв її вночі
З Божої помочі.» [11, s. 524].*

(Переклад І. Ярмошика).

Постать Романа Сангушка та його звиятжний життєвий шлях знайшли віддзеркалення у низці історіографічних творів у часи романтизму та в другій половині XIX ст. Ці праці проливають подробиці на вищевикладену схему життєвого шляху Романа Федоровича. Спочатку звернемо увагу на поетичний твір Томаша Падурри. Поет, який проживав на Житомирщині, цікавився історією, фольклором, вивчав архівні матеріали з історії України, зокрема козаччини. Його пісні та вірші були досить популярними серед народу, їх зібрав і видав у Львові Каєтан Яблоновський у 1842 р під назвою «Pienia

Tomasza Padurrry» [12]. До цієї збірки й увійшла поема «Князь Роман Сангушко, староста Вінницький і Житомирський 1565 року» [12, s. 36-39]. У ній йдеться про виправи цього князя супроти татар. Розповідь починається із Житомира — «*Buw tohd'i Roman w Żytomyri misti*», — де він дізнався про напад татар і зі своїм військом вирушив на зустріч ворогу та у битві біля Перекопу розгромив нападників. Свій твір Т. Падурра завершує подякою короля Зигмунта Августа на адресу цього князя, переможця татар.

Т. Падурра хоч і проживав на українській землі, був патріотом давньої Речі Посполитої і дружби польського та українського народів у цьому державному об'єднанні. Прихильність до ягеллонської династії відчувається у даній поемі «*Kniaz Roman Sanguszko, starosta winnickij i żytomirskij 1565 hoda*». Наприкінці її король Зигмунт Август дякує Роману Сангушку за перемогу над татарами, після якої «*bilsze w Polsce nie bude Tatařa*», висловлює хвалу правителям ягеллонської династії, останнім представником якої був Зигмунт Август:

*«Takto buwało przed dawni lita,
Koły Jagielliw ridnia panowała,
Maw narod mužiw, muži szast' u świata
A Polska syły i bahatstwa mała»* [12, s. 39].

Читач статті може помітити, що вірш Т. Падурри — українські слова записані латинськими літерами. Загалом роздуми над долею українського князя Романа Сангушко можуть привести до цікавих висновків над складними перипетіями вітчизняного народу. Свій талант він присвятив служінню не українському народу. На жаль інакше бути не могло, тодішня українська/руська еліта не виробила національної ідеї у вигляді окремишньої (або хоча б під дружнім протекторатом) державності. Безперечно постать Романа Сангушка як і інших українських княжих мужів вимагає нових сучасних досліджень, для глибшого осмислення нашого минулого.

Література та джерела

1. Ярмошик І. Постать волинського князя Романа Сангушка у дзеркалі польської історіографії ХІХ ст. // Історія. Філософія. Релігієзнавство. — 2010. — № 3-4. — С. 25 — 31.
2. Ярмошик І. Волинський князь Роман Сангушко (бл. 1537-1571 рр.) в історії України та Речі Посполитої // Перші Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник. — Луцьк. 2014. — С. 278-282.
3. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z.L.Radzyńskiego przy współdziale P.Skobielskiego i B.Gorczaка. — Т.І. 1366-1506. — Lwów : z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, 1887. — ХХІХ, 204 s.
4. Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Wydane nakładem właściciela przez Z.L. Radzyńskiego i B.Gorczaка. — Т.ІІ. 1284-1506. —

Lwów : z drukarni Instytutu Stauropegińskiego, 1888. — XXXVI, 380 s., VI tabl.

5. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Wydane przez Bronisława Gorcza. — T. III. 1432-1534. — Lwów : nakładem właściciela, 1890. — XXXVI, 556 s.
6. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Wydane przez Bronisława Gorcza. — T. IV. 1535-1547. — Lwów : nakładem właściciela, 1890. — IX, XXXIII, 647 s.
7. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Wydane przez Bronisława Gorcza. — T. V. 1513-1547. — Lwów : nakładem właściciela, 1897. — X, XXI, 456, CXVI s.
8. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie (Dyplomotaryusz gałęzi Niesuchojezskiej. T. 1). — T. VI. 1549-1577. — Lwów : nakładem X. Romana Sanguszka, 1910. — VIII, 305 s.
9. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie (Dyplomotaryusz gałęzi Niesuchojezskiej. T. 2). — T. VII. 1554-1572. — Lwów : nakładem X. Romana Sanguszka, 1910. — XXVI, 433 s.
10. Prochaska A. Roman Sanguszko (Hetman polny Litewski) / Antoni Prochaska // Przewodnik Naukowy i Literacki. — 1898. — R. 17. — N 8. — S. 681-694; N 9. — S. 784-800; N 10. — S. 877-888; N 11. — S. 972-985; N 12. — S. 1116-1135.
11. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszstkiej Rusi. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego Królewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach Ruskich przez Daniłowicza pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań / Maciej Strykowski. — T. II. — Warszawa : nakład G.L. Glucksberga, 1846. — S. 419.
12. Pienia Tomasza Padurry / Przedmowa K. Jabwonowskiego. — Lwów : nakł. K. Jabwonowskiego i syna, 1842. — 64 s.

— o —

УДК 330.101 (477.42) «XIX/XX»

ОМЕЛЯНЧУК В.Я.

(*м. Житомир*)

ПРОМИСЛОВІСТЬ ЖИТОМИРА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

(**кін. XIX — поч. XX ст.**)

Анотація. В статті проаналізовано розвиток промисловості в Житомирі наприкінці XIX — на початку XX ст. Охарактеризовано основні